

BELLE TEN

Cilt: L

Nisan 1986

Sayı: 196

TAŞ ALETLERİN TEKNİK BETİMLERİ İÇİN TÜRKÇE-FRANSIZCA BİR SÖZLÜKÇÜK DENEMESİ *

İŞİN YALÇINKAYA - ANGELA MINZONI - DÉROCHE

Taş nesnelerin betimlenmesi, parçalar üzerinde istiyerek yapılmış düzelti özelliğinin, bir başka deyişle gerçekleştirilen nesnelerin, rastlantusal olarak değil de, insanın isteği ile yapıldığının anlaşılmasından bu yana prehistoryenlerin önemli uğraşlarından birini oluşturmuştur.

Daha 1847 yılında Boucher de Perthes, taş nesnelere tanımlama yoluna gitti¹ ve daha sonra da², düzeltilenmiş parça ile yontma artığının ayırıldılması gereğini ortaya koydu. O tarihten bu yana da taş aletlerin betimlenmesi, prehistorik incelemelerde başlıca ilgi alanı olmakta devam edip gitti.

Türk Dil Kurumu'nun ilk yıllarında (1932-1937) Şevket Aziz Kansu, taş aletlerin ayırıldılması için bir dizi genel sözcük önerdi.³ 1960 yılında ise Kılıç Kökten, *Türk Arkeoloji Dergisi*'nde kullandığı kaplağ (patine), dilgi (lame) gibi yeni sözcüklerle terminolojiyi zenginleştirdi. Bununla birlikte, bazı kavramlardaki anlayışın değişmesi gibi, Türkiye'de bulunan taş aletlerin de artması, yeni bir terminolojinin geliştirilmesini gerekli kılmıştır.⁴

* Bu çalışmanın Fransızcası, *Travaux et Recherches en Turquie II*, Collection Turcica IV. Editions Peeters, Paris - Louvain, 1984, pp. 7-19'da yayımlanmıştır.

¹ Boucher de Perthes, J.- *Antiquités Celtiques et Antediluviennes*, 1847 ss. 401-417.

² Boucher de Perthes, op. cit., p. 162.

³ Örneğin, elbaltası/coup de poing, yonga/éclat, kazıyıcı/(kenar kazıyıcı ve ön kazıyıcının karşılığı) v.s.

⁴ Örneğin, coup de poing.....biface
elbaltası.....iki yüzeyli.

Bu durum, İstanbul Edebiyat Fakültesi Prehistorya Anabilim Dalı üyelerini, sorunu ele almaya ve bir terminoloji denemesine girişmeye yöneltmiştir. Genel olarak parçaların biçimsel ya da işlevsel olarak betimlenmesinden, teknik bir betimlemeye doğru gelişen bir evrim gözlenebilir; bu da, muhtemelen birçok yıldan beri deneysel yontmaya⁵ gösterilen ilgiye ve dolayısıyla de parçaları elde etmeye imkân veren mükemmel bir teknik bilgiye tekâbül etmektedir.

Son zamanlarda Türkiye’de yapılan çalışmalar, taş malzemeye ilişkin bir fihrist önermektedir⁶. Sözcükler; betimleme sözcükleri, yongalama sözcükleri, işleme sözcükleri ve diğer sözcükler olmak üzere ayrı gruplar içinde toplanmışlardır. Her grup, örneğin uçların, kenarların, biçimlerin ve hacimlerin söz konusu edilişine göre bölümlenmeler göstermektedir. Birkaç örnek verebiliriz:

1. Betimleme sözcükleri

- a) bitimler: topuk (talon); dip (base)...
- b) kenarlar: ağız (tranchant); sırt (dos)...
- c) çıkıntılı kenarlar: alın (front); şataf (biseau)...
- d) ayrıntılar: sap (pédoncule); yay (courbe)...
- e) yönlendirme: yanal (latéral); yatay (transversal)...
- f) genel biçim: keser biçimli (hachettiforme); kemerli üçgen biçimli (ogivo-triangulaire)...
- g) hacim: düz-dışbükey kesitli (plano-convexe); omurgalı (caréné)...

2. Yongalama sözcükleri

- a) vurma: vurgaç (percuteur); sert vurgaç (percuteur dur)...
- b) vurma şekilleri: doğrudan vurma (percussion directe); dolaylı vurma (percussion indirecte)...
- c) vurma ürünleri: çekirdek (nucléus); dilgi (lame)...
- d) vurma izleri: çıtık (esquille); vurma halkaları (ondes de percussion)...

⁵ Henri Breuil, 1954 yılında, taş blokları yongalamada izlenecek yöntemler bilgisinin yararına değiniyor. “Prolégomènes à une classification préhistorique”. *BSPF* t. 51 s. 7-15.

⁶ Yalçinkaya, I.- *Alt ve Orta Paleolitik Yontmataş Endüstrileri Biçimsel Tipolojisi ve Karain Mağarası*. (Doçentlik tezi), Ankara, 1981 s. 36-60 (yayınlanmamış).

3. İşleme sözcükleri

a) düzelti: doğru düzelti (retouche directe); kaplayan düzelti (retouche couvrante)...

b) yongalama ve işleme: taşkalem kıymığı (chute de burin)...

4. Diğer sözcükler

kaplağ (patine); kabuk (cortex)...

Türkiye’de şimdiye kadar taş malzemenin, bütünü içinde, sistemli bir değerlendirilmesi gerçekleştirilmiş değildir. Anadolu’ya özgü teknik ya da tiplerle, onlara bağlı kavramlardan şimdilik kesin bir şekilde sözetmek imkânsızdır; bu nedenle genel olarak kullanılan sözcük ve terimler diğer dillerden, özellikle de Fransızcadan alınmışlardır. Anadolu’ya ait taş malzeme üzerine yapılacak yeni incelemeler, özellikleri ortaya koymaya ve sonuçta da bu malzemeye uygun bir terminolojinin düzenlenmesine imkân verecektir.

Şu anda ilgilenmekte olduğumuz konu, çeşitli sınıflama biçimlerinden ileri gelen sorunlara girmemize hiçbir şekilde imkân vermemektedir. Bizim konumuz, aletleri betimleyebilmek için kullanılan sözcük ve terimlerle ilgilidir.⁷

Parçaların betimlenmesinde kullanılan sözcük ve terimlerin büyük bir kısmı bize, Boucher de Perthes’in eserinde belirlenmiş gibi görünmektedir. Öte yandan, Fransa’da yer alan prehistorik yatakların çok sayıda olması nedeniyle bilinen birçok tip, ilk kez bulunmuş olduğu buluntu yerinin adını taşımaktadır⁸. Şu halde, bugün parçaları betimlemek için kullanılan sözcük ve terimlerin önemli bir kısmının Fransızcadan gelmekte olduğunu söyleyebiliriz. Bu yüzden, yalnızca Fransa’da ortaya konmuş tip adlarını, diğer ülkelerin taş nesnelere uygulamanın zorluğunu değil, ayrıca taş parçaları için kullanılmış betimleme sözcük ve terimlerinin çevirisinin zorluğunu da göstermek istiyoruz. Muhtemelen çeviriyi pusu kurup bekleyen önemli bir tehlike bize, çevrilecek olan esas dilin sözcüklerine, sözcüğün kökeninde bulunmayan işlevsel ya da biçimsel çağırışım yaptırın anlamın verilmiş olmasında görünmektedir.

⁷ Bu çalışmanın ancak bir ön çalışma olduğunu, Türkiye’de bulunmuş bazı parçaların yoğun bir biçimde incelenmesi sırasında, tipoloji ya da sınıflamanın söz konusu oluşuna göre, farklı söz ve terimler üzerinde daha geniş olarak durulacağını belirtelim.

⁸ Örneğin, Solutré yaprağı, Laugerie Haute ucu v.s.

Bildiğimiz kadarıyla yalnızca tek bir eser, iki dilden (Fransızca-İngilizce) bir sözlükçük önermiştir.⁹ Bu, övgüyle karşılanmaya değer ve böylesine bir gayretin ne denli güç olduğunu ortaya koyan yenilikçi bir girişimdir. Böylece, karıştırılmaması gereken *nervure* (eksi ayırt) ve *arête* (ayırt)¹⁰ sözcükleri aynı terimlerle çevrilmişlerdir.¹¹ Yine örneğin, *débitage* (yongalama) ya da *angle de chasse* (yontma açısı) ya da *dent du burin* (taşkalem dişi) gibi diğer sözcükler çevrilememektedir.

Fransızca *abattu* (devrik) sözcüğü, *baked* (sırtlı) şeklinde çevrilmiştir, fakat bu sözcük İngilizce-Fransızca kısmında *bord abattu* (devrik kenar) karşılığı olarak verilmiştir. Hiç kuşkusuz bir sözlükçülük yanlışlığı söz konusudur. Fakat, Fransızcada farklı olan *coche* (kertik) ve *encoche* (çontuk) sözcükleri, İngilizcede *notch* sözcüğü ile aynı şekilde çevrildiğinde daha derin bir soruna yeniden değinmiş oluyoruz. Gerçekte bu örnekler bize, bu problemin “basit” bir çeviri düzeyinde olmadığını fakat, belki de daha çok henüz tam anlamıyla aydınlanmamış ve iki dilin tarzından ileri gelen kavramsal farklılıkların söz konusu olabileceğini düşündürüyor.

Konumuzun çerçevesini aşan sorunlara daha fazla girmeksizin, taş aletlerin betimlenmeleri sırasında Türkçede karşılaşılan temel problemleri vermeye çalışacağız.

Türkçe'nin yapısı, sözcüklerin yaratılmasında kolaylık sağlıyor, fakat yine de Türkçe ile Fransızca arasındaki yapı farklılıkları, sıradan bir çeviriyi zorlaştırıyor ve yerinde bir uyarılama yapabilmek için kelimesi kelimesine bir tanımdan sıyrılmayı gerektiriyor. Örneğin, çontuklu alet (*outil encoche*) olarak çevrilen Fransızcadaki *encoche* (çontuklu) sözcüğünün özel bir anlamı vardır, oysa Türkçede çontuklu sözcüğü tek başına açık seçik bir anlam taşıyor. Dahası da Türkçe gramer yapısı bakımından sıfatın bulunması halinde (ki burada *encoche* sıfat oluyor), ismin (alet) konulması yerinde oluyor. Aynı şekilde, bir diğer örnek de gaga alet olarak çevrilmek zorunda olan *bec* (gaga) sözcüğü durumunda görülmektedir. Burada gaga sözcüğü kendi başına belirgin bir anlam taşımadığı gibi, bilimsel tanım cümlelerinde de yerine oturtulamıyor.

Başka bir yerde bilinmeyen ve çok özel olan nesne ya da biçimleri belirleyen sözcükleri yabancı dillere aktarmak da özellikle zordur. Örneğin, “kilim” sözcüğünü belirtmek için Fransızcada yine bu sözcüğü kullanmak

⁹ Inizan, ML.; Roche, H.; Tixier, J. -*Préhistoire de la pierre taillée*. 1980. Ed. CREP, Antibes. France.

¹⁰ op. cit., not 7, s. 93.

¹¹ “ridge ou arris” op. cit., not 7, s. 107-108.

uygun olacaktır; aynı şekilde bir alet tipinin tanımı için o alete ad olarak verilmiş olan “ficron” (özel bir demir uç şekli) Türkiye’de bilinmemektedir, bu nedenle de çevirisi sorun yaratmaktadır.

Yongalama (débitage) ya da işleme (façonnage)¹² gibi, teknik kelime dağarcığından gelen sözcüklerin çevrilmesi daha kolaydır, çünkü bir parçanın elde edilmesinde gerekli özellikler söz konusudur. Oysa, daha soyut ya da biçimsel benzetmelerle kurulan özelliklerin çevirisi zordur.¹³ Bu nedenle teknik bir terminolojinin kurulmasının gerekliliği üzerinde önemle duruyoruz.

Aynı görüş düzeni içinde *racloir* ya da *grattoir* gibi, işlevsel çağırışımı olan sözcüklerin Türkçede tek ve aynı anlamı vardır ve nüansı ayırtmak imkânsızdır. Bu durumda daha çok İngilizce adlandırmaya başvurmak ve bu nesnelere, kenar kazıyıcı (side-scraper) ve ön kazıyıcı (end-scrapers)¹⁴ sözcükleriyle belirtmek gerekmiştir. Buna karşılık, bazı sözcükler biçimsel olduğu kadar teknik açıdan da kavramı daha yakından çevrelemektedir. Örneğin, yatık yöneşen kenar kazıyıcı (*racloir déjeté*) kalıbı aynı anda iki kavramı birden ifade etmektedir: Bir yandan düzeltili kenarların birleştiğini, öte yandan yongalama eksenine göre yönünü belirtmektedir.

Bu çalışmanın amacı, betimlemeler konusunda Türk-Fransız işbirliği açısından ortak bir alan kurmaktır. Daha sonra, grafik çizimler ve elde bulunan betimlerin yardımıyla, tam olmayı ileri sürmekten uzak, fakat yukarda belirlenmiş ihtiyaçları gidermeyi deneyecek bir sözlükçük hazırlamaya girişeceğiz.¹⁵

Öte yandan bu sözlükçük, bu alanda kendi türünün ilki olduğundan ve uzmanlar arasında belirli bir alışverişin temelini oluşturduğundan görünüşte, sola (*gauche*) göre sağ (*droit*) gibi bir ya da öteki dilde karışıklığa açık olan basit kelimeleri de içermektedir; örneğin sağ/düz kenar (*bord droit*) “solun karşı tarafındaki kenar” olarak anlaşılacağı gibi, “düz kenar” olarak da anlaşılabilir.

¹² Örneğin, vurma/la percussion, çarpma/impact, yontma/la taille, düzelti/retouche v.s.

¹³ Örneğin, “limace” (kabuksuz sümüklü böcek), “lagéniforme” (dibi yuvarlak şişe), kendi sözlük anlamları içinde Türkçede bir fikir vermiyorlar. Bu nedenle diğer sözcükler tercih edilmiştir: “limace” için “mekik biçimli” ve “Lagéniforme” için “armut biçimli”. Yalçınkaya op. cit., s. 42 ve 106. Yine aynı dilde aynı tip için farklı sözcüklerin bulunduğunu görüyoruz. Bkz. Brézillon op. cit., s. 149-151.

¹⁴ “Kenar kazıyıcı” ve “ön kazıyıcı” sözcükleri bir yandan işlevi, öte yandan düzeltilerin aldığı yeri ifade ediyor.

¹⁵ Bu sözlükçükte bulunan sözcükler, tipolojik değil, teknik bir kelime dağarcığına aittirler. Bu terimlerden birçoğunun bir arada bulunuşu, parçaların çoğunluğunun teknik betimlenmesi için yeterlidir.

TÜRKÇE - FRANSIZCA

almaşan: alternante (şek. 5c)	hammede: matière première (not ²⁵)
almaşık: alterne (şek. 5d)	hazırlama, hazırlanmış: préparation, préparé (not ²⁸)
alt: inférieur (şek. 3b, 3b) proximal (şek. 3h, 3k, 3b)	ıçbükey: concave (şek. 9b)
ayırt: nervure (şek. 3m)	iki yüzden: bifaciale (şek. 5e)
basamak biçimli: scaliforme (şek. 7d)	iki yüzeyli: biface (şek. 11, not ¹⁷)
baskı: pression (not ²⁹)	kabuk: cortex (not ¹⁹)
bitişme çizgisi: charnière (şek. 3p)	kaplayan: couvrante (şek. 6d)
bürüyen: envahissante (şek. 6c)	kavuşan: croisée (şek. 5f)
çitlak: esquille (şek. 30)	kenar: bord (şek. 3d, 3e)
çekirdek: nucléus (not ²⁶)	kesişme: intersection (şek. 10)
çontuk: encoche (şek. 9d)	kırık: cassure
dışbükey: convexe (şek. 9c)	kısa: courte (şek. 6a)
dik: abrupte (not ¹⁶)	kısmi: partielle (şek. 8c)
dilgi: lame (şek. 2a)	koşut: parallèle (şek. 7b)
dilgicik: lamelle (şek. 2c)	koparılmış ham parça: brut de débitage (şek. 4b)
dışlemeli: denticulée (şek. 9e)	Levallois: Levallois (not ²⁴)
devamlı: continue (şek. 8a)	neşter: lancette (şek. 3c)
devamsız: discontinue (şek. 8b)	omurgalı dilgi: lame à crête (şek. 12, not ²³)
doğru: directe (şek. 5a)	orta: mésiale (şek. 31)
dolaylı: indirecte (not ²²)	parça: pièce
düz: rectiligne (şek. 9a)	pulcuklu: en écaille/écailleuse (şek. 7a)
düz vurma düzlemi: plan de frappe lisse (şek. 1a)	sağ: droit (şek. 3d)
düzeltili: retouche (şek. 4a, not ³¹)	sol: gauche (şek. 3e)
düzeltiliyle durdurulmuş taşkalem darbesi: retouche d'arrêt du coup de burin (şek. 10e)	taraf: partie
düzensiz: irrégulière (şek. 7e)	taşkalem: burin (şek. 10, not ¹⁸)
eğim: inclinaison (not ¹⁶)	
eksi ayırt: nervure (şek. 3m)	

taşkalem darbesi: coup de burin (not ²⁰)	vurma halkaları: ondes de percussion (şek. 3g)
taşkalem kıymığı: chute de burin (şek. 13)	vurma konisi: cône de percussion (şek. 3q)
ters: inverse (şek. 5b)	vurma noktası: point de percussion (şek. 3r)
teknik: technique	vurma yumrusu: bulbe (şek. 3n)
topuk: talon (şek. 3f)	yalayan: rasante (not ¹⁶)
uc: extrémité (şek. 3k, 31)	yarı dik: semi abrupte (not ²⁰)
uzun: longue (şek. 6b)	yarı koşut: sub parallèle (şek. 7c)
üst: distal (şek. 3j, 31)	yonga: éclat (şek. 2b)
vurkaç: percuteur (not ²⁷)	yongalama: débitage (not ²¹)
vurma: percussion (not ²²)	yüz: face (şek. 3a, 3b)
vurma düzlemi: plan de frappe (şek. 1)	

FRANSIZCA - TÜRKÇE

abrupte: dik (note ¹⁶)	courte: kısa (fig. 6a)
alternante: almaşan (fig. 5c)	couvrante: kaplayan (fig. 6d)
alterne: almaşık (fig. 5d)	croisée: kavuşan (fig. 5f)
biface: iki yüzeyli (fig. 11, note ¹⁷)	débitage: yongalama (note ²¹)
bifaciale: iki yüzden (fig. 5e)	denticulée: dişlemeli (fig. 9e)
bord: kenar (fig. 3d, 3e)	directe: doğru (fig. 5a)
brut de débitage: koparılmış ham parça (fig. 4b)	discontinue: devamsız (fig. 8b)
burin: taşkalem (fig. 10, note ¹⁸)	distal: üst (fig. 3j, 31)
bulbe: vurma yumrusu (fig. 3n)	droit: sağ (fig. 3d)
cassure: kırık	écailleuse: pulcuklu (fig. 7a)
charnière: bitişme çizgisi (fig. 3p)	éclat: yonga (fig. 2b)
chute de burin: taşkalem kıymığı (fig. 13)	encoche: çontuk (fig. 9d)
cône de percussion: vurma konisi (fig. 3q)	envahissante: bürüyen (fig. 6c)
continue: devamlı (fig. 8a)	esquille: çıtlak (fig. 30)
concave: içbükey (fig. 9b)	extrémité: uc (fig. 3k, 31)
convexe: dışbükey (fig. 9c)	face: yüz (fig. 3a, 3b)
cortex: kabuk (note ¹⁹)	gauche: sol (fig. 3e)
coup de burin: taşkalem darbesi (note ²⁰)	inclinaison: eğim (note ¹⁶)
	indirecte: dolaylı (note ²²)
	inférieure: alt (fig. 3b, 3b')
	intersection: kesişme (fig. 10)

inverse: ters (fig. 5b)	pièce: parça
irrégulière: düzensiz (fig. 7e)	percussion: vurma (note ²²)
lame: dilgi (fig. 2a)	percuteur: vurgaç (note ²⁷)
lame à crête: omurgalı dilgi (fig. 12, note ²³)	plan de frappe: vurma düzlemi (fig. 1)
lamelle: dilgicik (fig. 2c)	point de percussion: vurma noktası (fig. 3r)
lancette: neşter (fig. 3c)	préparation, préparé: hazırlama, hazırlanmış (note ²⁸)
Levallois: Levallois (note ²⁴)	pression: baskı (note ²⁹)
lisse: düz (fig. 1a)	proximal: alt (fig. 3h, 3k)
longue: uzun (fig. 6b)	rasante: yalayan (note ¹⁶)
matière première/bloc: hammadde/hammade bloğu (note ²⁵)	rectiligne: düz (fig. 9a, note 30)
mésial: orta (fig. 3i)	retouche: düzelti (fig. 4a, note 31)
nervure: eski ayırt (fig. 3m)	retouche d'arrêt du coup de burin: düzeltiyle durdurulmuş taşkalem darbesi (fig. 10e)
nucléus: çekirdek (note ²⁶)	scaliforme: basamak biçimli (fig. 7d)
ondes de percussion: vurma halkaları (fig. 3g)	semi abrupte: yarı dik (note ¹⁶)
parallèle: koşut (fig. 7b)	sub parallèle: yarı koşut (fig. 7c)
partie: taraf	talon: topuk (fig. 3f)
partielle: kısmî (fig. 8c)	technique: teknik

¹⁶ Brézillon, M.-*La dénomination des objets en pierre taillée*. 1977. IV. supplément à Gallia Préhistoire. CNRS., France s. 108-110.

¹⁷ Brézillon, op. cit., s. 149.

¹⁸ Brézillon, op. cit., s. 165-173 ve Minzoni, A., "Etude technique des burins Aurignaciens et Périgordiens du Flageolet I, Dordogne". *BSPF* 1983, t. 80 s. 149-154.

¹⁹ Inizan et al. op. cit., not 9, s. 82.

²⁰ Bourlon, M.-"Essai de classement des burins, leurs modes d'avivage" *Revue Anthropologique*, 1911, t. 21, s. 267-278.

²¹ Brézillon, op. cit., s. 69.

²² Brézillon, op. cit., s. 75-76.

²³ Brézillon, op. cit., s. 96.

²⁴ Brézillon, op. cit., s. 79-86.

²⁵ Bordes, F.-"Etude comparative des différentes techniques de taille du silex et des roches dures". *L'Anthropologie*, 1947, t. 51, s. 1-29.

²⁶ Brézillon, op. cit., s. 86-98.

²⁷ Brézillon, op. cit., s. 283-284.

²⁸ Brézillon, op. cit., s. 71.

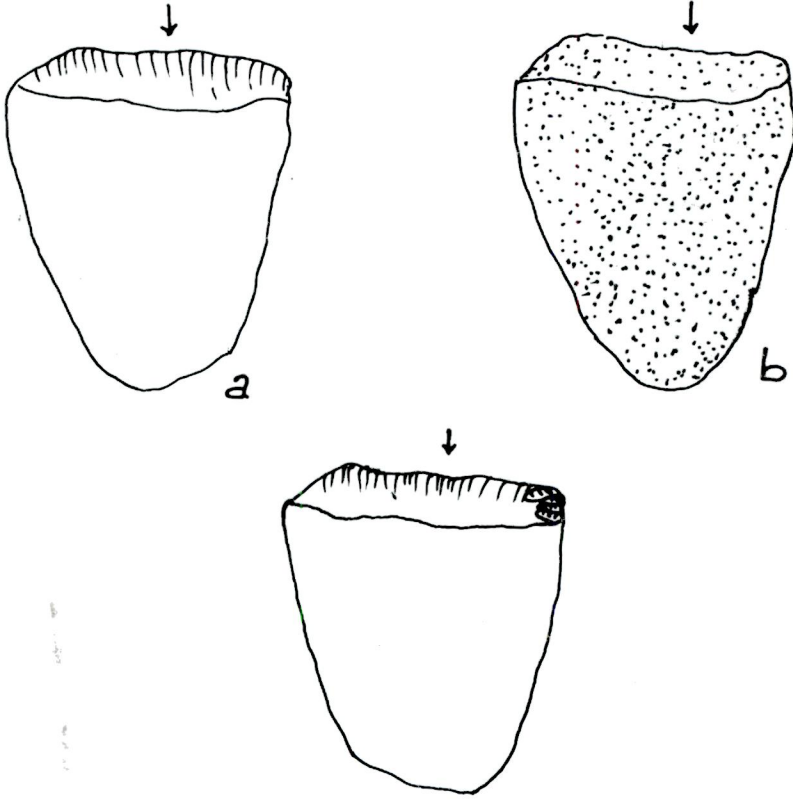
²⁹ Brézillon, op. cit., s. 77.

³⁰ Burada örnek olarak birkaç kenar çizgisine işaret ediyoruz, mümkün olabilecek bütün kenar çizgilerini sıralamak fazla olacaktır.

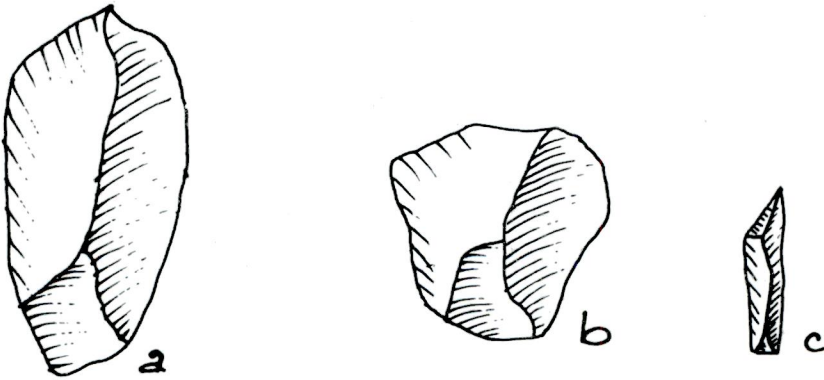
³¹ Brézillon, op. cit., s. 106-115.

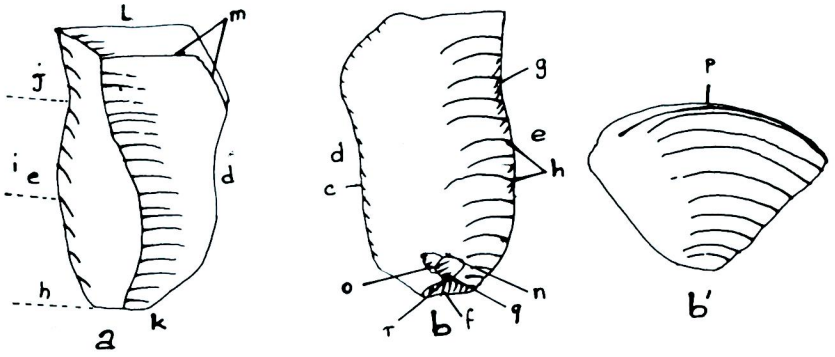
Işın Yalçınkaya

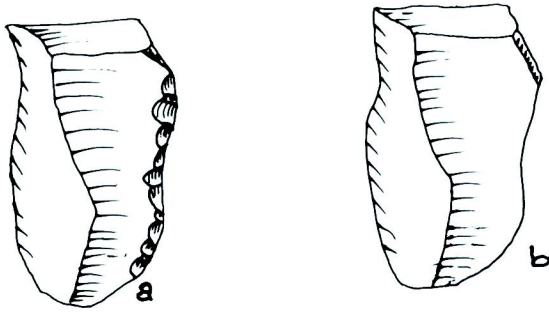
Sekil.- 1

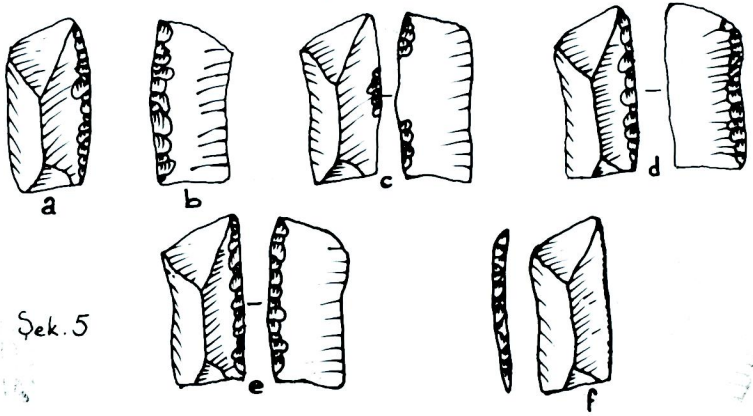
Sekil.- 2

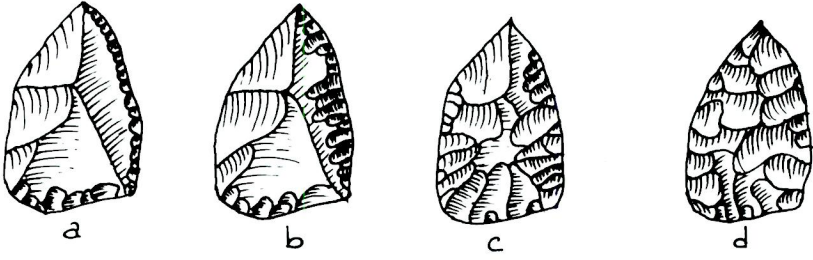
Şek. 3

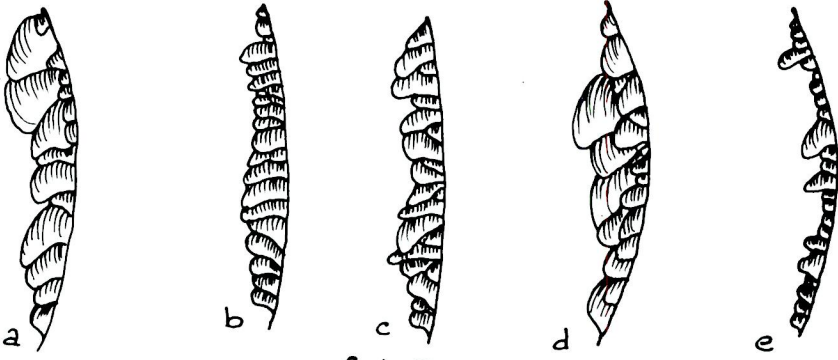
Şek. 4

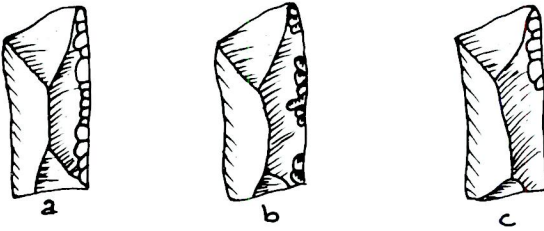
Şek. 5

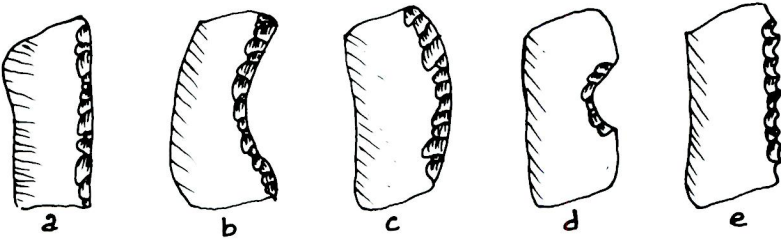
Şek. 6

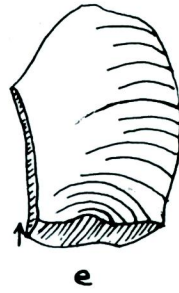
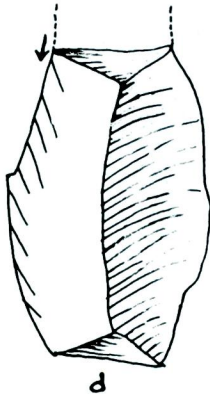
Şek. 7

Şek. 8

Şek. 9

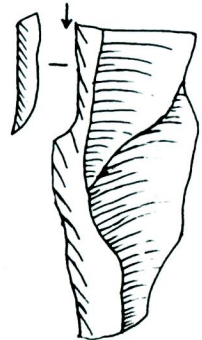
Şek. 10

Şek. 11

Şek. 12

Şek. 13